

Tar Sándor: író, melós, ügynök

Tar Sándor életútja, pályája, karriertörténete, kapcsolati hálója egészen különleges mintázatot alkot, hiszen valamennyit alapvetően meghatározta az a bonyolult konstelláció, amit a címben is jelzett három szerep együttese jelentett számára. Aligha túlzás azt állítani, hogy egyedülálló szerepegyüttesről van szó az ő esetében, hiszen kevés olyan alkotót említhetünk, akinek művészi munkája mellett hasonló szerepei is voltak. Olyanról sajnos bőven tudunk, aki értelmiségiként jelentéseket írt, s arra is van példa, hogy valaki munkásként éri el első irodalmi sikereit, ám az ilyen esetek nagy részében a fizikai munka csupán az életút egyik állomása. Tar személyében azonban egyesült ez a három, külön-külön is kivételes szerep, meghatározó hatással volt az életére, pályájára, értelmiségi önképére, sorsára és emberi-szakmai megítélésére, s a köztük levő feszültség előbb az író, majd az embert tette tönkre.

Egy olyan alkotóról van szó személyében, aki egészen alacsony, paraszti sorból származott, s gyári munkás, technikus lett belőle. Életútjáról több interjúban is mesél, s elmondja, hogy egy kis faluból származik, egy komfort nélküli házban nőtt fel, téveszben dolgozó szülők gyermekeként, s számára a debreceni technikum a kiemelkedés lehetőségét jelentette; többször is hangsúlyozta, hogy ahonnan ő jött, onnan legfeljebb idáig lehetett eljutni. A gyári munka előrelépés volt számára a szülők életformájához képest, noha arra is sokszor utal, és több novellájában is szóba kerül, hogy megélhetést, stabil egzisztenciát ez sem jelentett. Másoktól eltérően azonban ő soha nem hagyta el azt a közeget, ahonnan „kiemelkedett”, hanem élete végéig a gyárban, a kocsmában, a munkások között érezte otthon magát. Számos olyan író, ismerünk a huszadik századi magyar irodalomban, aki paraszti vagy munkássorból

származott József Attilától és Móricz Zsigmondtól kezdve Illyés Gyulán át Hajnóczy Péterig vagy akár Borbély Szilárdig, vagy gondoljunk Kertész Ákosra, Fejes Endrére (a sort hosszan folytathatnánk), ám nekik sikerült feljebb lépni a társadalmi „ranglétrán”, és értelmiségivé válniuk – még ha ennek némely esetben nagy ára is volt. Bizonyos értelemben tipikus karriertörténetek ezek, hiszen a magyar irodalom- és művelődéstörténetben ismert és kutatott ez a karrier- és életútmintázat.

Tar Sándor azonban kilóg ebből a csoportból. Számára sohasem volt reális lehetőség az, hogy otthagyja a gyárat, és főállású értelmiségi váljon belőle. Ahogyan egy interjúban mondja: „Az írósgót egyáltalán nem vettem komolyan, a gyári munkát tekintettem életpályának, ott éppen emelkedőben voltam, művezető lettem, hát ez már valami. [...] Túl későn kerültem be ebbe a társaságba, más embereket, más barátságokat szoktam meg” (*Hajdú-Bihar Megyei Napló*, 1996. Prekáczó Ágnes). Elsőre talán meglepő egy írótól, ha azt mondja, hogy nem vette komolyan az írói pályát, Tar azonban már negyven éves volt, amikor az első kötete megjelent, és addigra már hosszú ideje élt gyári munkásként, vagyis ha akart volna, sem tudott volna könnyen váltani. Ám ha magát a pályát

nem is, az írói munkát annál komolyabban vette: interjúkból tudjuk, hogy már egészen fiatalon elkezdett verseket írni, levelezéséből pedig az is kiderül, hogy már németországi tartózkodásai idején is folyton arra kérte levelezőtársait, hogy küldjenek neki történeteket, s barátai is íróként emlegették. A meglehetősen közepszerű versek azonban soha nem tették volna ismertté a nevét. Az áttörést az hozta meg számára, amikor 1977-ben megnyerte a *Mozgó Világ* szociográfiai pályázatát.

Több interjúban és a naplójában is elmesélte ennek a történetét. 1977. február 7-én kapott értesítést róla, hogy az övé lett a díj, és meghívták az ünnepélyes eredményhirdetésre. Az addig még csak munkások, gyári emberek között mozgó Tar rettentően izgult, enni sem bírt aznap, és mielőtt felment a szerkesztőségbe, bevett két nyugtatót. „A szerkesztőségben jótékony kupleráj volt, megnyugodtam. Farmer, hosszú haj, szakáll, stb. Mindenki értelmiségi. Én nem. Mindenki író, újságíró, stb. Én nem.”¹ A díjat 5000 Ft-ról felemelték 7000 Ft-ra, ez akkoriban több volt, mint egy havi fizetése. A második helyezett Csalog Zsolt lett, akivel a díjátadón ismerkedett meg, s aki Kennedy Jánossal is összeismertette. A díjnyertes, *Tájékoztató* című novella az NDK-beli tapasztalatokon alapul, a lap közölni is akarta, ám a nyomda visszadobta. Tar ezután került

kapcsolatba Kenedi Jánossal, aki akkoriban éppen egy olyan antológiát szerkesztett, amelyben hasonló, a cenzúra által betiltott munkák jelentek meg a második nyilvánosságban. Ennek a szamizdat-kiadványnak *Profil* volt a címe.

Tarnak akkoriban még fogalma sem volt arról, hogy egy ellenzéki csoporthoz csapódott, mint ahogyan arról sem sok, hogy mi az a szamizdat. De egy interjúban arról mesél, hogy akkoriban még csak formálódott a későbbi demokratikus ellenzék, ami a *Profil* idején még inkább laza kötődésű csoport volt. Saját magáról pedig úgy érezte, hogy kilóg innen, hiszen sem budapesti, sem pedig értelmiségi nem volt. Vidéki munkás volt, aki néha a fővárosba utazott, hogy találkozzon a budapesti, ellenzéki értelmiséggel, ám sohasem érezte magát igazán közülük valónak. Nem tudott például repülő egyetemekre járni, hiszen dolgozott, és véleménye szerint ellenzéki barátai is óvakodtak attól, hogy jobban bevonják, mert féltették, hogy elveszítheti a munkáját. S éppen azért, mert nem hagyhatta ott a kenyérkereső munkáját, több lehetőségtől is elesett. Felkérték arra, hogy írjon egy szociográfiát Leninvárosról, amit el is kezdett, ám azért nem folytatta, mert nem volt hozzá elég szabadideje, hiába kapott egy két hónapos ösz-

töndíjat hozzá. Vagyis a kívülállás, a köztes pozíció jellemezte már az írói pálya indulását is, és ez később egyre meghatározóbbá vált számára, annak a terhével egyetemben, hogy az íráság a saját közegében, a munkások között is bizonyos mértékben kívülállóvá tette.

Hiszen egy idő után már a gyárban is kitudódott, hogy ír, méghozzá novellái szereplői nem ritkán a saját munkatársai, akiket ráadásul a saját nevükön szerepeltet. Sokáig próbálta titkolni, magánügynek tekintette, de nem számított arra, hogy a munkatársai is olvasták olykor azokat a lapokat, amelyekben publikált. Azt meséli, hogy a nyolcvanas években volt egy munkatársa, aki olyan gépen dolgozott, amelyre csak félóránként kellett ránéznie, és üres idejében az *Élet és Irodalmat* olvasta, abban fedezte fel a *Vízipók* című novellát. Az unatkozó síkköszörűs továbbadta a szöveget, amit aztán a gyári nyomdában elkezdtek sokszorosítani. Tar ezt úgy kommentálta, hogy „mindig sejtették, hogy valami nem stimmel nálam. Volt, aki gratulált, mások zavartan elfordultak, egy ember pedig megfenyegetett a bírósággal, rólam meg szakadt a víz”². Egyedül a novella főszereplője, az értelmileg visszamaradott fiú nem értette, miért nevetnek rajta – Tar ezt szégyellte a legjobban, ráadásul úgy, hogy a megírt történet nem is vele esett meg, és később sem tudott

szabadulni a gondolattól, hogy ő is hozzájárult ahhoz, hogy a fiút húsz éves korában leszázalékolták. A többi munkatársával később rendeződött a viszonya, „egy közös bulin, a Keleti-főcsatornánál nagy ivászat és dorbézolás közben megverték egy léccel, és belelöktek a vízbe. De ezt már mókásan, viccből, és nem is fájt. Röhögtünk, kiabáltunk, az már csak apróság volt, hogy én nem tudok úszni”³.

Tar a pályája csúcán állt, amikor az ügynökügy kirobbant. Berkovits György közölte a *Budapesti Jelenlét*-ben a róla írt jelentéseit 1999-ben, vagyis 10 évvel a rendszerváltás után. Tar szempontjából a lehető legrosszabb pillanatban, a Frankfurti Könyvfesztiválon, hiszen ekkor már nemzetközi hírű író, éppen abban az évben jelent meg a *Szürke galamb* és *A mi utcánk* (az *Egy sört a lovamnak* címmel) németül, vagyis a rendszerváltás után 10 évvel, 7 éve munkanélküliként, 58 évesen, viszonylag késői pályakezdőként végre befutott író lehetett volna. Csak-hogy mintha ő írta volna meg a saját élettörténetét is; hősei sorsához hasonlóan az övé sem végződhetett jól. Tart már a fesztiválra érkezésekor rossz előérzetek gyötörték; „fagyos volt a légkör körülöttem valahogy”⁴. Nem fért fel a repülőre, busszal kellett utaznia, nem volt szobája, ráadá-

sul a katalógusban is rossz időpontra rakták be az ő programjait. Amikor hazaért, akkor pedig nem sokra rá a nyilvánosság elé került az ügy, melynek következtében Tarnak nemcsak a pályája, hanem az élete is megbicsaklott, elkezdett inni, a Debreceni Pszichiátriai Klinika a második otthona lett, barátai egy része elfordult tőle, a többieket ő marta el magától, aztán 2005-ben holtan találtak rá a lakásában.

Tart elmondása szerint már a beszerzése előtt is kerülgette az állambiztonság; amikor az NDK-ből hazatért, megkeresték egy olyan ajánlattal, hogy lenne-e kedve Nyugatra települni, és beépülni valahová, elbeszélése szerint azt sejtették vele, hogy a Szabad Európa Rádióhoz akarták beszervezni. Erre nemet mondott, mondván, hogy nem tud elég jól németül. A következő kísérlet az volt, amikor egy nagy gyár külkereskedelmi osztályvezető-helyettesévé akarták kinevezni, mondván, neki semmi más dolga nem lenne, csak ezekről a külföldön zajló tárgyalásokról kellene jelentéseket tenni. Ezt is azzal hátrította el, hogy nem érzi kielégítőnek nyelvtudását. Aztán került sor arra a kissé bizarr jelenetre, amikor egy üzemi titkárnő kártyából jósolt neki, és azt mondta, hogy hamarosan egyenruhásokkal fog találkozni, ami majd hatalmas balszerencsét jelent számára. Utólag persze máshogyan értelmezte

ezt az epizódot, világos volt, hogy a jóslat burkolt figyelmeztetés volt számára. Ekkor már ismerőseit is megkeresték, hogy tegyenek terhelő vallomást Tar ellen, amivel zsarolni lehet, vagyis az egész környezetét behálózták, és kifürkészték a múltját, úgymond „környezettanulmányt” csináltak, feltárták, vannak-e kizáró okok, vagy ellenkezőleg, ideális jelöltre bukkantak. A kizáró okok között szerepelhetett, ha valaki gyáva volt, sokat fecsegett, netán nem tudott a házastársa előtt titkot tartani. Ungváry Krisztián egy tanulmányában kimutatja, hogy 1974 és 1977 között a beszervezettek negyven százalékat később kizárták, és ekkor már sokkal könnyebb volt megtagadni az együttműködést, mint előtte, például az 1973-ban beszervezettek fele aláírt ugyan, ám a második tartótiszti találkozóra már el sem ment. Sokáig tartotta magát az a mítosz, hogy párttagokat nem szerveztek be, ám Tar esetében ez is hamisnak bizonyult.

A beszerzés körülményeiről, előzményeiről és az életére tett hatásáról egy Keresztury Tibor által készített interjúban beszélt a legtöbbit. Ekkor meséli el fiatalkorának egyik meghatározó élményét, amikor az ötvenhatos forradalom több diák-társával együtt egy kollégiumban érte, Debrecenben, és a hideg ellen úgy védekeztek, hogy többen is fekvüdtek egy ágyban. Az a fiú, aki az ő ágytársa volt, később öngyilkos lett

– a beszervezői azzal zsarolták, hogy miatta ölte meg magát, mert homoszexuális kapcsolatuk volt, valamint azt is sejtették, hogy alighanem azért úszhatta meg a fegyverrejtegetést, mert ő súgta be a társait.

Tar a „Hajdu” fedőnevet kapta, és 1978. február 8-án írta első jelentését, melyben beszámolt a *Mozgó Világ* pályázatáról és pályakezdéséről – tulajdonképpen ez az első, írásos beszámolója erről az időszakról. Jelentései kortörténeti szempontból is értékesek, hiszen a saját pályáján túlnyúlóan mások szakmai-közéleti tevékenységéről is számot ad. (Később azzal védekezett, hogy nem tudhatta, nem jelentenek-e mások is abból a társaságból.) Jelentésein nincs nyoma annak, hogy próbált volna távolságot tartani, a lehető legkevésőbbet, és legkevésbé terhelő dolgokat a BM tudomására hozni. Lelkiismeretes és buzgó ügynök volt, az is előfordult, hogy ő adott tippet arra, hogy egy-egy személyből hogyan lehet még több információt kihúzni, vagy éppen mivel lehet zsarolni. Megbízói utasításait igyekezett a lehető legjobban végrehajtani, és ezeket követve igyekezett minél inkább Kenedi János bizalmába férkőzni, valamint felvenni a kapcsolatot a demokratikus ellenzék további tagjaival, például Kis Jánossal vagy Bence Györggyel. Jelenté-

seiben többször is külön elemezte, hogy mennyire sikerült megnyernie Kenedit, és milyen lépéseket tervez még ennek érdekében. Például egy 1978. október 7-ei látogatásról így számol be: „Mindkettőjük részéről [Kenedi és Pap Mária] egy olyan törekvést vélek előtérbe kerülni, hogy kapcsolatunkat elmélyítsék, baráti-vá, meghitté tegyék. Társalgásunk most ugyanis nélkülözte azt a komor, olykor fontoskodóan komoly színezetet, mint korábban. Ennek jelei már a legutóbbi egy-két találkozásunkkor is megvoltak, most azonban egyértelműen jelentkeztek. Úgy vélem, ez egy hosszabb távú kapcsolatkiépítés része, másrészt egy olyan szituáció lassú kialakulása, melyben a kezdeményezés tőlem indul majd ki.”⁵ Máskor azonban azt írja, hogy távolságtartást érzékel, nem osztanak meg vele mindent. A legtöbb jelentésében a Kenedi Jánosnál tett látogatásairól számol be, de többet írt Csalog Zsoltról, Bari Károlyról vagy Éliás Józsefről is.

Jelentéseiből az a kép rajzolódik ki, hogy valójában nem becsülte sokra ezeket az embereket, nem értett egyet a demokratikus ellenzékkel, olykor még szakmai kvalitásukat is megkérdőjelezte. Rendre visszatérő szólama, hogy az ellenzék egy-egy értelmiségi alakjáról úgy nyilatkozik, hogy valójában nem nagy tehetség, és csak azért lett ellenzéki, mert így remél hírnevet szerezni magá-

nak. Többször is megjegyzi, hogy az ellenzékieskedés valamilyen „divat”, és egyesek így akarnak feltűnést kelteni. Egy jelentésében például a *Mozgó Világ* egy összejövételéről tudósít, melynek során kiosztották az Aszu-díjat, amit rajta kívül többek között Hajnóczy Péter, Petri György, Szilágyi Ákos kapott meg. Az összejövetelel szó volt természetesen a lap körüli problémákról, támadásokról, melyeket Tar így kommentált: „A hangulat egybehangzóan önsajnálkozó volt, kissé keveredve az olyan emberek méltatlankodásával, akiket valamilyen jogtalan sérelem ért, és emiatt büszkéek is egy kicsit, hogy velük is történt valami.”⁶ Hasonló cinizmussal nyilatkozott Csalog Zsolt egyik új művéről, és jelzi, hogy egyetért kritikusával, aki szerint Csalog új riportkönyve az „úgynevezett ellenzék divatos, soronlevő »filozófiájának« illusztrálása, meglehetősen primitív, didaktikus módon fogalmazva”.

A jelentésekből egyértelműen kirajzolódik, hogy Tar semmiféle szolidaritást nem vállalt azokkal az emberekkel, akikről jelentéseket írt, megbízatását túlteljesítette, és csöppet sem igyekezett visszatartani az információkat. Hidegvérrel beszámolt arról is, amikor Kenedi vagy Bari Károly környezetében a besúgásról beszéltek, vagy éppen őt

figyelmeztették, hogy legyen óvatos, mint ahogyan azokról a beszélgetésekről is, amikor kiderült, hogy Sükösd Mihály is jelentett Kenediről. A jelentések teljesen megerősítik azt, amiről Tar több interjúban is beszélt, hogy nem érzi magát igazán otthon az értelmiségi közegben. Az azonban már a pszichológiai spekulációk körébe tartozik, hogy ebben milyen komplexusok, frusztrációk és félelmek játszottak szerepet. Azt tudjuk, hogy mélységesen felkavarta a bátyja halála; aki 1982-ben vonat alá esett, ám meglehetősen gyanús körülmények között, és Tar meg volt győződve arról, hogy valójában őt akarták eltenni láb alól. Hiába lett tehát befutott, elismert író, nem tudott mit kezdeni az értelmiségi szereppel, nem is tartotta magát értelmiséginek. A pesti értelmiségiekhez való viszonya inkább technikai volt – ha lehet így mondani –, élt a számára felkínált lehetőségekkel, valamint megbízóinak próbált megfelelni, és igényeiknek megfelelően kapcsolatokat építeni. Egészen 1987-ig írt jelentéseket, de a Levéltárban is csak a jelentések egy része maradt fent, őt év hiányzik.

Tar lebukása után az irodalmi közvéleményt az a kérdés is elkezdte foglalkoztatni, hogy van-e a jelentéseknek irodalmi értéke. Több, értelmiségi közegből szervezett ügynök ugyanis a jelentések írása közben élte ki irodalmi hajlamait,

Tar esetében azonban nem beszélhetünk ilyesmiről. A jelentések stílusa neutrális, feltűnő a körülményes megfogalmazás, fontoskodás, megfelelni akarás, esztétikai értékük pedig nincsen. Csak azokban az esetekben lehet az írói tehetséget tetten érni, amikor valakiről jellemzéseket kellett írnia: ezekben a részekben megmutatkozik kiváló megfigyelőkészsége, valamint szenvtelensége is, hiszen nem egy barátját, ismerősét tünteti fel korántsem kedvező színben. A lebukása után pedig mintegy nyomást gyakoroltak rá, hogy írja meg a saját történetét, ám ennek sem tudott a tőle megszokott színvonalon eleget tenni. A litera.hu-n, folytatásokban közölt *Az áruló* című filmregény, valamint *A torony ég* című forgatókönyvek elmesélik a főszereplő, Sólyom Zoltán életét, valamint beszerzésének, ügynöki tevékenységének történetét, ám egyik sem az, amire az irodalmi közeg várt. Saját történetét nem sikerült megírnia. Egy hosszabb elbeszélést írt még *Vadászat* címmel, melyben egy parasztember beszerzésének a történetét meséli el, ám ez sem tartozik az életmű legjobb darabjai közé.

Amikor lebukása után reflektált ügynöki működésére, akkor kiemeli, hogy neki nem volt háttere, nem volt olyan kapcsolati hálója, mely megóvta volna. Egyszerű, vidéki munkás volt, aki mögött nem álltak befolyásos barátok. Ahogyan Ke-

resztury Tibornak mesélte beszerzése történetét: „Nem mondta volna be a Szabad Európa, ha eltűnök vagy börtönbe kerülök. Ültem összeverve, megsemmisülve, megalázva...”⁷. Hamarosan kiderült számára, hogy a lakását T-lakásnak használják, és barátjánője lakásán is megfordultak. A bátyja halála után pedig már nagyon félt. A másik nagy félelme és kétsége pedig az volt, hogy mi van, ha az egész irodalmi karrierjét, a sikereit, a díjait nem is magának, a saját tehetségének köszönheti, hanem a szervezetnek? Ahogyan Kereszturynak mondta: „Ez a helyzet rosszabb volt mindennél, hisz ezáltal sosem tudtam megítélni az írói teljesítményemet. Most meg, a történetek fényében, már végképp nem tudom, ki az a Tar Sándor, s mennyit érnek az általa leírt mondatok.”⁸

Tar halála után 12 évvel továbbra sem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy ki volt az a Tar Sándor. Életének egy része homályban maradt, mint ahogyan az is, hogy valójában milyen érzései voltak azzal az értelmiségi közeggel kapcsolatban, amelyről jelentéseket írt, és amely az írói karrierjében is támogatta. 1999 után Tar kisodródott az irodalmi életből, pária lett, ám nyilatkozataival, cikkeivel ő is megnehezítette a saját helyzetét. Az értelmiségi közeg kilökte magából, és innentől kezdve csak az

egyszerű emberek között érezte magát otthon. Ahogyan Bánki Éva írta róla: „...Tar Sándorból *szegény Sanyi* lett. Az egyetlen nagy magyar író, aki belebukott az ügynökügyekbe, akit kitalált a magyar irodalom, és aki majdnem számkivettként halt meg.”⁹ Azt azonban ennyi idő elteltével talán jobban meg tudjuk ítélni, mennyit érnek az általa leírt mondatok: sokat, nagyon sokat. Tar Sándorra az utóbbi években ismét egyre többen hivatkoznak, ismét aktuálisnak tartják az életművet, amit mi sem mutat jobban, mint hogy színdarabok, filmek dolgozzák fel egy-egy kötetét, vagy akár magának ennek az ellentmondásokkal terhes életútnak a történetét, mint Ménesi Attila *Bihari* című darabja, Máté Gábor rendezésében. Úgy tűnik, az irodalmi közvélemény kezd túljutni azon a megrázkódtatáson, amit Tar lelepleződése jelentett, és az életmű esztétikai értékei felé fordul.

Tar sorsa példa arra, hogy van ilyen karrier- és életútképlet is a magyar értelmiségben. Egyedülálló konstelláció ez, ahogyan Kierkegaard mondaná, a „jogosult kivétel” ő, aki igazából sehová sem tartozik. Ez a „sehová sem tartozás” pedig a pályáját éppúgy tönkretette, mint az életét. Sorstragédia az övé, hiszen nála jóval nagyobb erők fogságában vergődött, és talán már soha nem fogjuk megtudni, mit tehetett volna ellenük. Tanulság nincsen.

JEGYZETEK

1. A megváltódás vágya – Tar Sándor naplójegyzeteit közzéteszi és bevezeti Lakner Lajos. In *Debreceni Disputa*, 2009. november–december, 31.
2. Jeney Gyula
3. Uo.
4. „Ebből nem lehet kijönni” – Keresztury Tibor interjúja: <http://www.litera.hu/hirek/ebbol-nem-lehet-kijonni-beszelgetes-tar-sandorral>
5. ÁBTL-3.1.2. – M – 41819/98.
6. ÁBTL-3.1.2. – M – 41819/138.
7. Keresztury Tibor: „Ebből nem lehet kijönni” (Tar Sándor író): http://magyarnarancs.hu/belpol/ebbol_nem_lehet_kijonni_tar_sandor_iro-63731 (letöltés ideje: 2017. II. 30.)
8. Uo.
9. Bánki Éva: A rendszerváltás nyelve. *Új Nautilus*: <http://ujnautilus.info/a-rendszervaltas-nyelve> (letöltés ideje: 2017. II. 30.)

© Vörös Anna

© Vörös Anna